

Onbewust altruïsme als kern van populisme

Ferry Koster

MEM 92 (2): 121–124

DOI: 10.5117/MEM2017.2.KOST

Voor wie het nog niet in de gaten had: sociologie is een van de spannendste vakgebieden ooit. Misschien was dat altijd al zo, maar met de recente maatschappelijke ontwikkelingen kan ik er in ieder geval helemaal niet meer omheen. Er is zoveel te begrijpen en te verklaren dat we voor jaren werk hebben. Het begon met de Brexit. De verkiezing van Trump deed er nog een schepje bovenop. En wie weet wat de toekomst nog meer in petto heeft. De verkiezingen in Nederland lijken in eerste instantie niet tot een populistische lente te hebben geleid, toch leveren ook die het nodige voer op voor sociologen. Want dat er iets gaande is, is intussen wel duidelijk.

Een van de verwijten die na de ontwikkelingen in het VK en de VS was te horen en vervolgens hier ook een rol ging spelen was dat journalisten bepaalde groepen over het hoofd zouden hebben gezien. Zij, en anderen, zouden te weinig hebben gemerkt van het opkomende populisme. Afgaande op discussies in kranten en praatprogramma's zou er te weinig oog zijn geweest voor de "gewone man/vrouw", en dan meer in het bijzonder de "boze blanke man/vrouw". Als gevolg daarvan is een stoet aan journalisten "de buurt" in getrokken om er achter te komen wie daar eigenlijk wonen. Daarnaast zijn de sociale media, en dan vooral Facebook, intussen aangewezen als bronnen van informatiebubbels en nepnieuws. Door virtueel samen te klitten met anderen die ergens precies hetzelfde over denken blijkt een vruchtbare plek voor het ontwikkelen van ideeën die deels onwaar zijn of die helemaal los staan van de werkelijkheid. Opmerkingen als "ik las op Facebook dat ..." horen we dan ook geregeld voorbijkomen bij straatinterviews. Wellicht zit er wat in dat berichten een eigen leven gaan leiden als er geen tegengeluiden meer zijn. Het neemt niet weg dat mensen altijd al geneigd waren zich vooral te bewegen in groepjes gelijkgestemden. Wat op dit moment vooral mee lijkt te spelen is dat meer mensen hun vertrouwen in de doorsneemedia zijn kwijtgeraakt. En dat gaat zelfs zover dat een deel

daarvan ervan overtuigd is dat deze media een doorgeefluik zijn van Den Haag, alleen maar politiek gekleurd nieuws brengen en hen proberen te manipuleren. De in verkiezingstijd gebezigde slogan “Trap er niet in” lijkt dat te onderstrepen.

Hoewel verschillende media erop wijzen dat er een gebrek aan aandacht zou zijn geweest voor de boze mannen en vrouwen in de samenleving, lijkt mij dat nogal overtrokken. Volgens mij zijn die al een tijdje zichtbaar in kranten, op TV en internet. En dan is er de grote hoeveelheid onderzoek dat ernaar wordt gedaan. Daardoor hebben sociaalwetenschappers redelijk goed in beeld hebben wie er geraakt worden door ontwikkelingen als de economische crisis en globalisering. En, de media hebben ook al tijden oog voor wie hierdoor geraakt worden, zoals bijvoorbeeld blijkt uit verschillende documentaires hierover. Dat die macro-ontwikkelingen winnaars en verliezers kennen is op zichzelf ook geen nieuws. We weten dat de positie van bepaalde groepen onder druk komt te staan door globalisering, vooral als het niet samengaat met bescherming van die groepen. En in aanvulling daarop zijn er tal van onderzoekers die zich richten op de vraag hoe het is gesteld met de bestaansonzekerheid van burgers en welke gevolgen dat bijvoorbeeld voor hun stemgedrag heeft. Na de verkiezing van Trump moet Arlie Hochschild hebben gedacht dat onderzoekers dat allemaal redelijk goed weten, maar niet zo heel goed begrijpen. Zij trok naar gebieden waar mensen vooral op hem hadden gestemd en schreef er een boek over (“Strangers in their own land”). Ze kwam erachter dat zij over wat zij haar empathiemuur noemt moest heenstappen om te begrijpen hoe Trumpstemmers dachten en wat hen bewoog. Die muur (wat in dit geval uiteraard een schitterende beeldspraak is) houdt in dat zij haar neiging de denkbeelden van de ander automatisch af te wijze moest overwinnen.

In Nederland is Joris Luyendijk een vergelijkbaar project gestart. Onder de noemer “Kunnen we praten” voert hij gesprekken met mensen die (net als hij) weinig of geen vertrouwen meer hebben in traditionele politieke partijen. Afgelopen week ving ik een aantal van deze gesprekken op en het was interessant luistervoer. De conclusie die Luyendijk uit de gesprekken trok was dat het onderkennen van “honest disagreement” ons verder zou helpen. In het kort betekent dat het inzien dat de ander op de beste gronden een andere overtuiging kan hebben. Volgens deze aanpak is die overtuiging dus niet het gevolg van kwade wil of de bedoeling de ander dwars te zitten. Het heeft ermee te maken dat de ander over andere informatie beschikt en daardoor tot andere inzichten komt. De positie waarin iemand zich bevindt, doet er hierbij blijkbaar niet toe. Kortom, als iedereen beschikking

heeft over alle of in ieder geval dezelfde informatie, dan zouden die verschillen van inzicht veel kleiner zijn en we elkaar beter begrijpen.

De slotconclusie van Luyendijk lijkt mij een mooie, omdat het de mogelijkheid biedt over die empathiemuur heen te stappen en ondanks alle verschillen naar gezamenlijkheid te zoeken. Het lijkt ook wat erg rationeel ingestoken en daarmee misschien niet helemaal recht te doen aan wat zich aan het voltrekken is. Mij viel namelijk iets op waar ik voor mezelf nog steeds geen goed antwoord op heb. Het kan zijn dat het te maken heeft met de neiging van onderzoekers een model te willen gebruiken waarmee we kunnen begrijpen wat mensen beweegt. Op basis daarvan proberen we dat menselijke gedrag te verklaren. En, ik moet eerlijk zeggen dat mij dat in een aantal gevallen echt niet direct gelukt is. Voorafgaand aan de Brexit werd de ene na de andere Brit geïnterviewd over Europa en daaruit bleek dat een groot deel van hen de nodige steun uit Brussel ontvangt. Zo was er een boer die op geen enkele manier haar bedrijf kon voortzetten zonder die steun. Dat weerhield haar er niet van vol overtuiging voor een vertrek uit de EU te stemmen. Niet veel anders bleek het in Amerika. Een groot deel van de mensen die afhankelijk zijn van Obamacare hebben Trump gestemd, terwijl hij er geen geheim van heeft gemaakt dat hij zo snel mogelijk dat systeem wil terugdraaien.

Hoewel in veel theorieën een impliciet idee zit dat mensen op basis van hun eigenbelang zullen stemmen, lijken mij dit voorbeelden van precies het omgekeerde: het opgeven van het eigenbelang, in ieder geval tot op zekere hoogte. Tot dusver heb ik daar niemand het stempel altruïsme op zien plakken, maar als solidariteitsonderzoeker ontcom ik er echter niet aan daarvoor toch die term te gebruiken. Het lijkt hier namelijk te gaan met het opgeven van iets dat je hebt en jezelf daarmee zelfs in gevaar brengen. We kennen de voorbeelden, ook uit de dierenwereld, die dergelijk gedrag illustreren. Overigens blijkt empathie hier wederom een centrale rol te spelen.

Waar in die theorieën over altruïsme dit gedrag kan worden verklaard door een sterke identificatie met de ander, is dat bij het opgeven van zekerheden, zoals subsidie uit Brussel of een ziektekostenverzekering wat lastiger. Misschien ligt de sleutel wel in het volgende, bedacht ik me. Solidariteit op basis van eigenbelang is te omschrijven als “solidariteit met jezelf”; iemand doet iets voor iemand anders om er (op termijn of via een omweg) beter van te worden. Bij altruïsme is daarvan geen sprake. Dat is eerder te omschrijven als een gebrek aan solidariteit met jezelf; iemand doet iets ten koste van zichzelf om anderen daar beter van te maken. Het punt is alleen wel dat het helpen van die anderen niet per se bewust hoeft

te zijn of het doel van de handeling. Onbewust altruïsme blijkt ook voor te kunnen komen.

We zouden de steun voor de Brexit en Trump kunnen zien als solidariteit met jezelf, namelijk omdat mensen op die manier iets anders hebben kunnen bereiken. Het was voor de Britse boer de moeite waard de subsidies op te geven als zij daarmee ook verlost zou zijn van de EU. Voor de Trump-stemmers die aangewezen zijn op Obamacare, hebben zulke overwegingen waarschijnlijk ook een rol gespeeld. Hoewel dat op zich weer te verklaren is door aan te nemen dat voor deze persoon de last van de EU zo groot is dat het de moeite waard is om de subsidies op te geven en de van Obamacare afhankelijke Trump-stemmers tegen overheidsinterventie zijn, is het de vraag of zulke overwegingen er echt aan ten grondslag liggen. Het lijkt er hier toch eerder op dat een opwelling het eigenbelang op de langere termijn in de weg zit. Niet voor niets waren er na de Brexit interviews met spijtoptanten en verschenen er stukken waarin Trump-stemmers vonden dat Obamacare moest blijven. Wat dat betreft zien hebben we de afgelopen tijd een reeks ogenschijnlijk irrationele beslissingen zijn genomen. Degenen die de Brexit in gang hebben gezet, hebben het toneel verlaten en de Trump-stemmer zijn niet degenen die echt van het Trumpisme profiteren. Als dat een algemeen principe blijkt te zijn, luidt voor mij eerder de conclusie dat populisme is gebaseerd op een vorm van onbewust altruïsme.